

Ольга Федько, викладач
кафедри філології та перекладу
Український державний
університет науки та технологій (м. Дніпро)
fedkoolha@gmail.com

СТИЛЬОВА СВОЄРІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ БАРОКОВИХ ТРАКТАТІВ ХУІІ СТ.

У дослідженні зацентовано увагу на стильових особливостях українських барокових трактатів ХVІІ ст. Наголошено, що першими студіями, в яких піднімалися проблеми барокового стилю, були праці Дмитра Чижевського «Нариси з історії філософії на Україні», «Філософія Г.С.Сковороди», «Український літературний барок. Нариси», «До проблеми бароко», «Історія української літератури: від початків до доби реалізму». Зазначено, що у трактатах спостерігається особливий спосіб компонування матеріалу, який моделювався переважно в діалогічно-монологічних формах, поєднуються оповідні та публіцистично-ораторські прийоми, їм властивий симбіоз документалізму, історизму та міфологізму. На прикладі «Треносу» Мелетія Смотрицького показано, як формується не тільки стилістика українських трактатів ХVІІ ст., а й установка на нову конструктивну роль художнього образу, який збуджує емоції реципієнта відповідними емоційними засобами.

Ключові слова: бароко, літературний стиль, трактат, художній образ, стилістика.

Епоха українського літературного бароко сьогодні стала предметом досліджень багатьох дослідників. Науковий дискурс барокового письменства розширився завдяки студіям Р. Радишевського, архієп. І. Ісіченка, М. Корпанюка, Н. Поплавської, Р. Ткачука, О. Матушек та ін. Варто пригадати, що вперше запропоновано адекватне ставлення до цього стилю у студіях Дмитра Чижевського, перу якого належать праці «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), «Філософія Г.С.Сковороди» (1933), «Український літературний барок. Нариси» (1941-1944), «До проблеми бароко» (1947), «Історія української літератури: від початків до доби реалізму» (1956). Він зазначив, що в історії народів деякі епохи мають «не лише суто історичне значення; вони накладають певний відбиток на всю дальшу історію народу, формуючи національний тип або залишаючи на довгий час певні риси в духовній фізіономії народу. Так, здається, було і з епохою бароко на Україні.

Бароко залишило тут багато конструктивних елементів <...>. Розуміється, конструктивні елементи, які бароко залишило в українській культурі, не всі позитивні; багато з них можна вважати й негативними. Але культура бароко немало спричинилася до сформування української “історичної долі”» [5, с.241]. В літературі цього стилю вчений помітив перевагу елементів «духовних над світськими».

Зародилося бароко на українських теренах приблизно наприкінці XVI ст. та проіснувало до кінця XVIII ст. Кульмінація його розвитку припала саме на XVII століття. У цей саме час воно стало розповсюдженим у більшості країн Європи, а його ознаки були присутні в усіх культурних сегментах (музиці, літературній творчості, архітектурі). Для мистецьких творів характерною ознакою була пишність, динаміка, пристрасть до різноманітних ефектів, нетрадиційних форм, яскрава видовищність. Будівлі обов'язково прикрашалися химерними фасадами, форма яких ховалася за прикрасами.

У цей період також у європейських країнах, зокрема і в Україні, інтенсивно розвивається освіта, яка сприяла розвиткові бароко світоглядними та художньо-теоретичними настановами щодо красивої, досконалої форми творів у курсах поетик та риторик, які викладалися у тодішніх школах. Бароковість була характерною рисою і трактатів XVII ст., які стали досить популярним тогочасним жанром. Вони публікувалися та широко використовувалися в духовній та полемічній практиках. Це «Протестація» Йова Борецького (1621), «Палінодія» Захарії Копистенського (1621-1622), «Оборона церковної єдності» Лева Кревзи (1617), «Тренос» (1610), «Апологія» (1628) та «Паранезис» (1629) Мелетія Смотрицького, «Літос» Петра Могили (1644), «Фундаменти» (1683), «Лебідь» (1679), «Магометів Коран» (1683) Іоанікія Галятовського, «Нова міра» Лазаря Барановича (1676) та ін.

Аналіз цих творів свідчить про помітну конвергенцію різноманітних у них барокових тенденцій. Дмитро Наливайко, аналізуючи творчість Івана Вишенського й Мелетія Смотрицького, помітив, що їх твори – «явища

складної ідейно-художньої структури, в якій поєднуються і традиції середньовічної літератури в її східноєвропейському варіанті, і ренесансні та реформаційні елементи. І прояви та тенденції барокового стилю, який у той час інтенсивно формувався» [2, с. 59]. А Дмитро Чижевський їх творчість охарактеризував як «справжній початок бароко» [5, с. 243].

У трактатах спостерігається особливий спосіб компонування матеріалу, що поставав переважно у діалогічно-монологічних формах, на що впливали авторські релігійно-політичні позиції та суспільні погляди. Теологи доволіно користувалися історичними фактами, не обтяжували себе врахуванням історичної достовірності аргументів, а більше дбали про ефектну форму, що презентувала їх манеру письма. Вони намагалися не лише фіксувати окремі події, але й інтерпретувати їх, давати індивідуальне, власне тлумачення. Тому у текстах поєднуються оповідні та публіцистично-ораторські прийоми. Їм властивий симбіоз документалізму, історизму та міфологізму. Документалізм проявлявся у фіксуванні реалій тодішнього життя, а міфологізм – у прагненні змінити образ світу, ототожнити його з відчуттям релігійного самоусвідомлення. Це найбільше проявляється в «Треносі» Мелетія Смотрицького, на «енергійний» і «гарний стиль» якого вказував Михайло Возняк, підкресливши, що «його писання мають наскрізь життєвий характер, бо їх зміст, загальний тон і характер умів він долучити до змін історичного релігійно-національного життя свого народу» [1, с. 503]. Богдан Побігущий зазначав, що в «Треносі» «автор попадає в надто пристрасний полемічний тон, так що зачинає повторятися. Він кладе особливу увагу на багатство різних риторичних фраз, форм і прикрас, на багатство стилю і мови. <...> Вся ця полеміка Смотрицького мала свій вплив не так силою своєї аргументації, логічними висновками, як радше сильним, зворушливим ліризмом» [3, с. 39–40].

Загалом художні прийоми українських богословів XVII ст. достатньо багаті й різноманітні. І не в останню чергу вони зумовлені духом часу, потребою модернізації тодішнього письменства. Це численні риторичні

запитання або вигуки, анафори й епіфори, досить ускладнені синтаксичні фігури. Автори широко застосовували запозичені з Біблії або створені на основі біблійної стилістики символи й алегорії. Це мати-церква у «Треносі» Мелетія Смотрицького, що є традиційним середньовічним символом, розширеним завдяки запозиченим з життя, з конкретно-історичної ситуації і перевтіленим у сильний, експресивний образ, який має неабиякий художній ефект. Образ Східної церкви моделюється, з одного боку, як святий, величний, монументальний. А з іншого, мати-церква репрезентована убогою, приреченою, покинутою. Мелетій Смотрицький подає її вже з перших сторінок твору в жахливо-натуралістичних формах, використовуючи епітети «обідрана», «оголена», функціональною метою яких є прагнення автора викликати жаль до того, що втратило цінність у реальному світі. Образ виразняється і мовною стилізацією – голосінням, погрозами, докорами, що звучали з уст матері-церкви та прикрашені риторичною патетикою.

Варто зазначити, що і інші автори трактатів досить активно зверталися до усної народної творчості, стихійно орнаментуючи свої тексти яскравими образами. Зустрічаються такі вкраплення і у Петра Могили, і у Іоанникія Галятовського, і Антонія Радивиловського. Через таке широке використання фольклорних форм їх твори видаються подібними до ренесансної західноєвропейської літератури, що, починаючи з Данте й Рабле, звертається до народної творчості.

Авторська гра фольклорними формами зумовлює впровадження у «Треносі» своєрідної наративної структури, яка виражалася формою плачу, лементатії і передбачала особливий тип мови. Мотив плачу інтегрував у собі не тільки емоційне вираження скорботи, смутку, жалю з приводу втраченого, а й відповідний релігійний дидактизм та авторське бачення дійсності. Мелетій Смотрицький вдається до невимушеної й природної інтонації, насичуючи свій твір елементами української народної стилістики: «Ох, тяжко ж мені воістину із тим непокірним потомством, із тим ядовитим язичницьким кодлом, тяжко! Хто ж страждання ті зі мною розділить? Хто мені плакати

допоможе? Синів зродила і зростила, а ті зле мене зреклися і ядовитими язиків своїх жалами в мене вп'ялися» [4, с. 69]. Неважко побачити, що ці й подібні прийоми переважно вкладаються в рамки біблійної стилістичної парадигми. Однак вони були нерідко й продуктом власної творчості. Їхнє застосування збагачувало стилістику твору, давало авторові можливість глибше наснажити текст емоціями.

Отже, як видається, на прикладі «Треносу» Мелетія Смотрицького ми окреслили достатньо репрезентативну панораму стилістики українських трактатів XVII ст., в яких поступово формується установка на нову конструктивну роль художнього образу, який збуджує емоції реципієнта відповідними художніми засобами, що емоційно підсилюють змалювання реалій.

У підсумку можна констатувати, що стиль бароко, загальнокультурний за своєю природою, яскраво виявився в тогочасній українській прозі, в якій простежується формування системи художньої образності, виробляються мовні засоби. Важливо, що поява згаданих трактатів була спричинена як спільними для всієї тогочасної Європи тенденціями, так і специфічними обставинами історико-політичного характеру в Україні. Вони мали унікальне літературно-естетичне значення, були солідним підґрунтям для культивування нової української прози, зокрема появи таких прозових жанрів, як байка, новела, оповідання.

Список літератури

1. Возняк М. Історія української літератури: у 2 кн. Вид. 2-ге, перероб. Львів: Світ, 1992. Кн. 1. 693 с.; Кн. 2. 696 с.
2. Наливайко Д. Українське бароко в європейському контексті. *Українське літературне бароко: зб. наук. праць*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 46–75.
3. Побігущий Б. Мелетій Смотрицький як полеміст. *Збірник присвячений світлій пам'яті Мелетія Смотрицького з нагоди трисотніх роковин смерті*. Львів, 1934. С. 39–49.
4. Смотрицький М. Тренос. *Українська література XVII ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 67–93.
5. Чижевський Д. Історія української літератури: від початків до доби реалізму. Тернопіль, 1994. 480с.